

ULUSLARARASI AMASYA ÂLİMLERİ SEMPOZYUMU
- INTERNATIONAL AMASYA SCHOLARS'
SYMPOSIUM -

21-23 NİSAN 2017 • AMASYA

BİLDİRİLER KİTABI - I

Bu sempozyum T. C. Amasya Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

AMASYA • 2017

KADIZÂDELİLER-HALVETİLER GERİLİMİNİN ODAĞINDA BİR İSİM: SÜNBÜL SİNÂN EL-AMÂSÎ VE *ER-RİSÂLETÜ'T-TAĦKİKİYYE* ADLI ESERİ

Mehmet KALAYCI*

Özet

Hayatının ilk döneminde medrese geleneği içerisinde faaliyet gösteren Sünbül Sinân, dönemin tanınmış âlimlerinden olan ve şeyhülislamık yapan Efdalzade Hamidüddin'in öğrencisi olur. Bu dönemdeki diğer ulema gibi tasavvufa karşı bir tutum benimser. Sonrasında bir arkadaşı vesilesiyle tanıştığı Halveti şeyhi Cemal Çelebi'ye intisap eder; onun vefatı üzerine de şeyhlik makamına geçer. Hem Koca Mustafa Paşa Dergah'ında irşad faaliyetlerini yerine getirir hem de Cuma günleri Ayasofya ve Fatih camilerinde kürsüden vaaz verir. Cuma namazı sonrasında bu camilerde geniş katılımlı zikir ve deveran gerçekleştirir. Bu uygulamalar, tarikatların ritüellerine mesafeli duran ulemanın eleştirileri oklarının hedefi haline gelir. İbrahim el-Halebi eleştiride bulunan ulema cephesinin en belirgin ismidir. Sünbül Sinân, daha önceki ulema kimliğinin de verdiği özgüvenle, özellikle de cehri zikir, raks ve deveran konusundaki eleştirilere yazdığı *er-Risaletü't-Tahkikiyye* adlı risale ile cevap verir. Bu aynı zamanda Halebi'nin eleştirilerine yönelik de bir reddiye niteliği taşımaktadır. Onun bu risalesi, yaklaşık bir asır sonra Kadızadelilerle yaşadıkları mücadelede Halvetilerin en önemli başvuru kaynağı haline gelir. Bu tebliğde Sünbül Sinân ve söz konusu eseri ele alınmış, eserin yazım sürecine etki eden hususlar ve sonraki süreçte her iki cephede de nasıl bir işlev gördüğü tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sünbül Sinân, İbrâhîm el-Halebî, Halvetîler, Kadızâdeliler, Cehrî Zikir, Osmanlı, Sufilik.

A Name at the Center of Kâdizâdelis-Ĥalwatis Tension: Sunbul Sinân el-Amâsî and His Work *al-Risâla al-Taĥkikiyya*

Abstract

Sunbul Sinân, who was active in the madrasa tradition in the first period of his life, was a student of Afdalzâde Ĥamîd al-Dîn who was one of the well known scholars of the time and who was a sheikh al-İslâm. Like other ulema in this period, he adopted an attitude against sūfism. Afterwards he attends a Ĥalwatî sheikh, Jamâl Çalabî, whom he met by way of his friend, and upon his death, he took his sheik's position. He performed both his activities of guidance (*irshād*) in Koca Mustafa Paşa dervish lodge and preached at the pulpit of Ayasofya and Fatih mosques. After the Friday prayers, he carried out a wide range of *zikr* in these mosques. These practices caused more distressing criticism of the ulama who had already stood aloof to the rites of the orders. İbrâhîm al-Ĥalabî is the most prominent figure of the ulama in the critique. Sunbul Sinân wrote, especially with the confidence of his previous identity of being ulama, the treatise called *al-Risâla al-Taĥkikiyye* to give answer to criticism on the subject of *al-zikr al-jahrî*, *rakş* and *dawarân*. At the same time, this was a rejection to Ĥalabî's criticism. This treatise became the most important reference source for the Ĥalwatis in their struggle against Kâdizâdelis after about a century. Criticisms against *zikr* and *dawarân* were mostly tried to answer with reference to this treatise. The criticisms against Kâdizâdelis and their views were also contented with reference of this treatise. In this paper, Sunbul Sinân and his work in question have been dealt with, and the issues affecting the writing process of treatise and functions it played on both sides in the following period have been discussed.

Keywords: Sunbul Sinân, İbrâhîm al-Ĥalabî, Ĥalwatis, Kâdizâdelis, el-Zikr al-Jahrî, Ottoman, Sūfism.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mehkala@gmail.com.

Giriş

Halvetîlik, X.XIV. yüzyıldan itibaren Pîr İlyâs Amâsî'nin Amasya ve Tokat bölgelerindeki faaliyetleriyle Anadolu'da kendini göstermeye başlar. Ancak tarikatın bölgede ciddi olarak taban bulmasında tarikatın ikinci kurucusu sayılan Bakülü Yahyâ eş-Şîrvânî'nin (ö. 862/1457) Anadolu'ya gönderdiği halifelerinin etkisi büyüktür.¹ Bu süreçte tarikat, Pîr Muhammed Erzincânî (ö. 879/1474), Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1486), Molla Ali Halvetî, Habîb Karamânî (ö. 902/1497), Cemâl Çelebî Halîfe (ö. 899/1493) gibi halifeler vasıtasıyla bölgede ağırlığını hissettirir. Şîrvânî'nin on altı halifesinden on dördünün Anadolu asıllı olması ve riyazetlerini tamamlamalarının ardından kendi vatanlarına dönerek irşad faaliyetlerinde bulunmaları tarikatın bu bölgede hızla gelişme kaydetmesine vesile olur.² Cemâliyye, Ahmediyye, Rûşeniyye ve Şemsiyye şeklinde kollara ayrılarak XVI. yüzyılda, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde yaygınlık kazanır.

Tarikatın sonraki önemli temsilcilerinden olan ve Cemâliyye kolunun kurucusu kabul edilen Çelebî Halîfe'nin, Amasya'daki şehzadelîği sırasında II. Bayezid'le olan yakınlığı ve Bayezid'in ona intisabı Halvetîliğin Osmanlı topraklarındaki seyrine doğrudan etkide bulunur. Bayezid tahta geçtikten sonra kendisine bir mektup yazıp onu İstanbul'a davet eder; o da bu davet üzerine yüz müridiyle birlikte İstanbul'a gelir. Bayezid'in veziri Koca Mustafa Paşa tarafından 1486 yılında Çelebî Efendî ve müridleri için büyük bir imaret yaptırılır. Bu imarethane İstanbul'daki ilk Halvetiyye tekkesi olma vasfına sahiptir.³ Halvetiyye onun adına nispetle Cemâliyye olarak anılır. Kendisinden sonraki süreçte Cemaliyye iki ana kola ayrılır: bunlardan ilki Cemâl Çelebî Halvetî'nin öğrencisi Sünbül Sinân'a (ö. 936/1529) nispet edilen ve ağırlıklı olarak İstanbul ve çevresinde faaliyet gösteren Sünbüliyye, diğeri ise Cemâl Çelebî'yi doğrudan görmemekle birlikte onun bir başka halifesi olan Hayreddîn Tokâdî'ye intisap eden, on iki yıllık seyr-i sülûkunun ardından da memleketi Kastamonu'ya dönerek irşad faaliyetlerini burada sürdüren Şa'bân-ı Velî'ye (ö. 976/1569) nispet edilen Şa'bâniyye'dir.

Hayatının ilk döneminde medrese geleneği içerisinde faaliyet gösteren Sünbül Sinân, dönemin tanınmış âlimlerinden olan ve şeyhülislamlık yapan Efdalzâde Hamîdüddîn'in (ö. 908/1503) öğrencisi olmuştur. Bu süreçte o, diğer ulema gibi tasavvufa karşı bir tutum benimsemiştir. Sonrasında bir arkadaşı vesilesiyle tanıştığı Cemâl Çelebî'ye intisap eder; onun vefatı üzerine de şeyhlik makamına geçer. Ancak Sünbül Sinân, müderris kimliğinden tümüyle vaz geçmez; aksine bunu benimsediği yeni çizgi ile harmanlama yolunu seçer. Hem Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda irşad faaliyetlerini yerine getirir hem de Cuma günleri Ayasofya ve Fatih camilerinde kürsüden vaaz vermeyi sürdürür. Onun vaazı etkili bir irşad vasıtası olarak kullanma yöntemi sonraki Halvetîler tarafından da devam ettirilir. Öyle ki kendisinden sonra Sünbüliyye'nin şeyhlik makamına oturan Merkez Efendî'de (ö. 959/1552) bu durum iyice belirginleşir.⁴ Merkez Efendî'nin yetiştirdiği beş yüze yakın halife ile Sünbüliyye ağırlıklı olarak İstanbul olmak üzere Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde ve balkanlarda yayılma imkânı bulur.⁵

Sünbül Sinân'ı öne çıkaran hususların başında, Cuma namazı sonrası Ayasofya ve Fatih camilerinde gerçekleştirdiği geniş katılımlı zikir ve deveran törenleri gelmektedir.⁶ Bu uygulamalar, tarikatların ritüellerine zaten mesafeli olan ulemanın hem kendisine hem de cehrî zikre yönelik daha sert eleştirilerde bulunmasını beraberinde getirir. Sünbül Sinân, daha önceki ulema kimliğinin de verdiği özgüvenle, özellikle de cehrî zikir, raks ve deveran konusunda İbrâhîm el-Halebi'nin başını çektiği ulema cephesinin eleştirilerine, *er-Risâletü't-Tahkikiyye* adlı risalesi ile cevap vermeye çalışır. Onun, Zenbillî 'Alî Efendî (ö. 932/1526) gibi dönemin önemli bazı isimleri tarafından da tasdik edilen bu risalesi, bir yüzyıl sonra yaşanan Kadızâdeliler-Halvetîler mücadelesinde Halvetîlerin kendi görüşlerini temellendirmede kullandıkları en önemli kaynağa dönüşür. Zikir ve deverana yönelik eleştiriler, ağırlıklı

¹ Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema*, İz Yay., İstanbul, 2000, s. 27-28.

² Geniş bilgi için bkz. Mehmet Rıhtım, *Seyid Yahyâ Bakuvî ve Halvetîlik*, Qismet, Bakı, 2005, s. 50-65, s. 162-174.

³ Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 39, Ankara, 1999, s. 545-546.

⁴ Reşat Öngören, "Merkez Efendî", *DİA*, c. 29, Ankara, 2004, s. 200-202.

⁵ Hür Mahmut Yücer, "Sünbüliyye", *DİA*, c. 38, İstanbul, 2010, s. 137.

⁶ Hür Mahmut Yücer, "Sünbül Sinân", *DİA*, c. 38, İstanbul, 2010, s. 135-136.

olarak bu risaleden hareketle yanıtlanmaya; Kadızâdelilere yönelik eleştiriler de yine bu risaleden hareketle içeriklendirilmeye çalışılır.

İbrâhîm el-Halebî'nin Cehrî Zikir ve Deverâna Yönelik Eleştirileri

Yavuz Sultan Selim döneminde başlayıp Kânunî Sultan Süleyman döneminde iyice belirginleşen şeriat ve fıkıh merkezli arınma çabası,⁷ etki gücü yüksek kurumları ve yapılanmaları karşısına alır. Tasavvuf erbabı tarafından adet haline getirilen kimi ritüeller ile yine bu kesim tarafından sahiplenilen İbnü'l-'Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem* merkezli görüşleri bu çabanın en önemli zemini ve vesilesi kılınır. Para vakıfları, cehrî ve toplu zikir, raks ve deveran gibi uygulamalar, Kur'an ve ezan tilavetinde teğannî, kandil gecelerinde toplu olarak kılınan namaz, mevlid okutma gibi bu süreçte en fazla tartışılan konulardır. Zühdü ve fıkıhı merkeze alan kesimler tarafından eleştirilen ve şeriata mugayir olmakla itham edilen bu uygulamalar, bu süreçte ağırlıklı olarak Halvetîler ve Bayrâmîler tarafından sahiplenilmekte ve sürdürülmektedir. İbnü'l-'Arabî tartışmalarında kısmen tavakkuf eden ve doğrudan görüş beyan etmekten çekinen sufiler, tarikatın adap ve erkanını hedef alan eleştiriler karşısında sessiz kalmazlar; aksine sahip oldukları toplumsal desteği de arkalarına alarak bu konuda doğrudan mücadeleye girişirler. Zira bu eleştiriler, İbnü'l-'Arabî merkezli tartışmaların aksine tarikatın meşruiyetine yönelmekte ve bu yüzden de müntesipleri için bir tür varlık mücadelesine dönüşmektedir. Buna karşın, İbnü'l-'Arabî tartışmasında eleştiri cephesinde yer alan isimlerin neredeyse tamamı, bu konuda da karşı cephede konumlanır.

Kânunî Sultan Süleyman döneminde sufilerin uygulamalarına yönelik tepkiler iyice belirginleşir.⁸ Bu konuda da karşıt cephenin en önemli ismi Şeyh 'Arab İmâm olarak bilinen Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî'dir (ö. 956/1549). Tahsilini Şam ve Kahire'de tamamlayan Halebî, aralarında Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) de bulunduğu çok sayıda âlimden fıkıh, tefsir ve hadis tahsil etmiştir.⁹ 906/1500 yılında İstanbul'a yerleşir ve çeşitli camilerde imamlık yaptıktan sonra Fatih Camii'ne imam olur. Daha sonra Sa'dî Çelebî'nin Fatih'te yaptırdığı dârulkurrâya müderris olarak tayin edilir ve vefatına kadar bu görevde kalır.¹⁰ Halebî, İbnü'l-'Arabî karşıtı söylemleriyle ön plana çıkan ve bu konudaki görüşleri daha sonraki dönemde referans kabul edilen bir kimsedir. İbnü'l-'Arabî'yi yalancılıkla, aptallıkla, Kur'an-ı Kerîm'in manasını değiştirmeye çalışmakla ve Allah düşmanı olmakla itham eder.¹¹ *Nîmetu'z-Zerî'a* adlı eserinde İbnü'l-'Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem*'ine ve vahdet-i vücud görüşüne sert eleştiriler yöneltilir ve bu görüşe sahip olanları şirke düşmekle suçlar.¹²

Halebî, yalnızca İbnü'l-'Arabî karşıtı söylemiyle değil, yanı sıra tasavvuf erbabının ritüellerine yönelik eleştirileriyle de öne çıkar. Cehrî zikir, raks ve deveran konusuna tahsis ettiği *er-Rahs ve'l-Vaks* adlı risale bu bakımdan merkezi bir konumdadır. Tasavvuf iddiasıyla ortaya çıkan bir topluluğun, raks ve eğlenceyi kendilerine din edindiklerini, ibadete eğlence karıştırdıklarını, birbirlerinin ellerinden tutarak halka oluşturduklarını, ellerini ileri ve geriye doğru hareket ettirdiklerini belirten Halebî, onların bu yaptıklarını Hıristiyanlar tarafından horoz tepme olarak isimlendirilen bir oyuna benzetir.¹³ Halebî, önce eğlence (*la'b*) meselesine açıklık getirmek ister. Bu çerçevede Hanefîlerin önde gelen isimlerine müracaat eder ve onlardan bunun mahiyetine dair alıntılarda bulunur. Müracaat ettiği isimler arasında Haddâdî, Kerderî, Ebû Zeyd ed-Debûsî, Şemsüleimme es-Serahsî, Fahrulislam el-Pezdevî ve Hâherzâde

⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, Otorite Yay., Ankara, 2015, s. 197-223.

⁸ Raks ve deveran merkezli tartışmalar bağlamında kaleme alınmış eserler ve genel muhtevaları hakkında bilgi için bkz. Ferhat Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. 5, sayı: 13, Ankara, 2004, s. 25-74; Ahmet İnanır, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Fakih ve Süflerinin Semâ, Raks ve Devrân Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukukî Deliller ve Değerlendirmeler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* c. 17, sayı: 2, Sivas, 2013, s. 237-269.

⁹ Şükrü Selim Has, "Halebî, İbrahim b. Muhammed", *DİA*, c. 15, Ankara, 1997, s. 231.

¹⁰ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, çev. Muharrem Tan, İz Yay., İstanbul, 2007, s. 351.

¹¹ Has, "Halebî, İbrahim b. Muhammed", *DİA*, c. 15, s. 231

¹² İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî, *Vahdet-i Vücut Risalesi (Nîmetu'z-Zerî'a fi Nusreti's-Şerî'a)*, çev. Ahmet Dünder, Tevhid Yay., İstanbul, 1996, s. 28, 34; Halebî, İbnü'l-'Arabî'ye karşı bir eser daha yazmıştır. Bkz. *Tesfihu'l-Gâbî fi Tenzîhi İbnü'l-'Arabî*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Fatih, no: 2880, vr. 82-105.

¹³ Halebî, *er-Rahs ve'l-Vaks li-Müstehallî'r-Raks: Hükmü'l-Hadra fî'l-İslâm*, tsh. Hasan es-Semâhî Süveydân, Dârul-Beşâir, Dimaşk, 2002, s. 28-29.

yer almaktadır.¹⁴ Bu isimlerin hepsi de abesle iştilal etmeyi ya mekruh ya da harama yakın görür. Abesle veya eğlenceyle iştilal hususundaki genel kanaate dikkat çeken ve bunu haram bir fiil olarak tespit eden Halebî, ardından sufi raksını bu değerlendirmenin üzerine oturarak ele alır. Onun kanaati bunun da muharremat kapsamında değerlendirilmesi gerektiği yönündedir. Bu çerçevede yine farklı isimlere müracaat ederek raksın haram oluşunu temellendirir. Bezzâzî'den hareketle Kurtûbî'den ğinanın, def çalmanın ve raksın icma ile haram olduğu yönündeki değerlendirmesini alıntılar. Seyyidü't-Tâ'ife olarak nitelendirdiği Ahmed el-Yesevî'nin bunun haramlığını ifade ettiğini kaydeder. Şeyhülislam el-Kirmânî'nin fetvalarında raksı helal görenin kâfir olacağı yönündeki bilgiyi bizzat gördüğünü söyler. Cârullâh ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ında bu yönde bilgiler olduğunu, *Nihâye* sahibi [Siğnâkî] ve İmâm Mahbûbî'nin ise bundan çok daha sert sözler sarf ettiğini belirtir.¹⁵ *Yetîme* isimli esere atıfta bulunarak, İmâm el-Hulvânî'ye kendilerini sufi olarak isimlendirip kendilerine özgü kıyafet giyen, lehv ve raksla meşgul olup kendilerinin makamları olduğunu iddia eden kimseler hakkında sorulduğunu, onun da bu kimselerin Allah'a iftira ettiği şeklinde yanıt verdiğini aktarır. Yine ona doğru yoldan sapmışlarsa, fitnelerinden halkı kurtarmak için bunların ülkeden sürülüp sürülmeyeceği sorulmuş, o da halka eziyet veren şeylerin ortadan kaldırılmasının en büyük koruma olduğu cevabını vermiştir.¹⁶ Bu soru ve Hulvânî'nin buna verdiği yanıt Hüsâmüddîn es-Siğnâkî'nin raksı eleştirdiği *Dâmiğatü'l-Mübtedi'in* isimli eserinde de alıntılanmıştır. Halebî, son olarak *Tâtârhanîyye*'ye de atıfta bulunur ve raks ile semain büyük günah olduğunu belirtir.¹⁷

Halebî risalesinin diğer bölümlerinde sufilerin raksının hükmünü tartışır, daha sonra onların raksın cevazına dair ileri sürdüğü delilleri ele alır ve bunları çürütür.¹⁸ Ağırlıklı olarak Hanefî fakihlerin görüşlerine müracaat etmekle birlikte, gerektiğinde diğer mezheplerin temsilcilerinin görüşlerine de yer verir. Sufilerin raksının içerdiği çirkinliği altı maddede özetler: Bunlar erkekliğin ortadan kalkıp kadınlara ve çocuklara benzeme, maymun ve sinek gibi hayvanlara benzeme, Hristiyanlara benzeme, ibadete günah karıştırma, bir ibadet ve yakınlık olduğuna inanma ve gerçekte olmadığı halde vecde gelmiş gibi görünmedir.¹⁹ Halebî, haram olarak değerlendirilmesi gereken bidatlere dair bir başlık açar ve bu çerçevede cenaze veya gelin gelirken cehri zikir çekilmesini bu kapsamda değerlendirir; bunun mekruh veya haram olduğuna dair dört mezhebe mensup isimlerden alıntılarda bulunur.²⁰ Bidat-i hasene olarak değerlendirilen ve cehri zikri savunanların kendilerini temellendirmede kullandığı hususa da açıklık getirir ve bunun şeriatın bir usulüne kıyas edilmek suretiyle iyilik vasfı kazandığını kaydeder.²¹

Halebî'nin temel amacı bidatlerle mücadeledir; bu yüzden onun muhalefeti cehri zikir, raks, sema gibi uygulamalarla sınırlı da değildir. Aksine bidat olduğunu düşündüğü her türlü uygulamaya sahip olduğu yüksek düzeydeki şeriat ve din hassasiyetiyle karşı çıkar. Mevlid okunması sırasında, Hz. Peygamber'in doğumu ile ilgili kısımda ayağa kalkılması uygulamasına karşı çıkması ve bunu mekruh olarak değerlendirmesi buna bir örnek oluşturur. Halebî bu konuyu ele aldığı kısa risalesinin²² girişinde kendi zamanındaki çoğu insanın peygamberin doğumunun zikri sırasında ayağa kalktıklarını; bazı seçkin kimselerin, bunu terk ettiği gerekçesiyle kendisine intikam nazarıyla baktıklarını ve ellerinden gelen kötülüğü sergilediklerini belirtir. Bu kimselerin delilleri, bu uygulamanın Hz. Peygamber'e bir tazim niteliği taşıdığı ve tazim niteliği taşıyan her şeyin de vacip olduğudur. Halebî, bunun doğruluğunu destekleyen herhangi bir delilin bulunmadığını, aksine Hz. Peygamber'in kendi huzurunda ayağa kalkılmasını bizzat yasakladığını kaydeder.²³ Muhataplarının delillerini tek tek çürüttüğünü kaydeden Halebî, geriye sığındıkları tek bir gerekçenin kaldığını, onun da bu uygulamanın adet haline gelmesi

¹⁴ Halebî, *er-Rahs ve'l-Vaks*, s. 30-34.

¹⁵ Halebî, *er-Rahs ve'l-Vaks*, s. 36.

¹⁶ Halebî, *er-Rahs ve'l-Vaks*, s. 37-38.

¹⁷ Halebî, *er-Rahs ve'l-Vaks*, s. 38.

¹⁸ Halebî, *er-Rahs ve'l-Vaks*, s. 44-48.

¹⁹ Halebî, *er-Rahs ve'l-Vaks*, s.48-51.

²⁰ Halebî, *er-Rahs ve'l-Vaks*, s. 57-61.

²¹ Halebî, *er-Rahs ve'l-Vaks*, s. 62.

²² Halebî, *Risâle fî Kıyâmi'n-Nâs 'inde Vilâdeti'n-Nebî*, Atf Efendi Yazma Eser Ktp., no: 1779, vr. 38-40.

²³ Halebî, *Risâle fî Kıyâmi'n-Nâs*, vr. 38b.

olduğunu ifade eder. Ancak o bunu sufilerin zikrine veya deveranına benzetir ve öncekilerden kalma bir adet olarak görmenin bunu doğru kılmadığının altını çizerek. Hz. Peygamber'e saygı iddialarına ise sert çıkar ve Hz. Peygamber'in kendisinin yasakladığı bir şeyin saygı kastıyla uygulanamayacağını dile getirir. Ona asıl saygının üstelik dinen vacip olan salavat ile gerçekleşeceğini, oysaki ayağa kalkmayı savunanların bununla hiç ilgilenmediklerini belirtir.²⁴

Halebî, şeriat ve fıkıhı merkeze alarak toplumdaki bidatlara karşı çıkan ve bu çerçevede başta Halvetiler olmak üzere diğer kesimlere hücum edenlerin sözcüsü konumundadır. Onun yazdıklarının, bir asır sonra Kadızâdeliler çevresinde üretilen literatürün en önemli kaynağı olması bunu teyit etmektedir.²⁵ Ancak onun etki gücü sadece bunlarla sınırlı değildir. Muhtemelen Ebussuûd Efendi de onun yazdıklarından etkilenmiştir. Nitekim onun raksı Hıristiyanların horoz tepme olarak isimlendirdikleri bir oyunlarına benzetmesini, Ebussuûd bu minvaldeki bir soruya verdiği cevapta kullanmıştır. Kendisine yöneltilen soruda mutasavvıfların kendisine uyduğu bir vaizin camilerde ve kürsülerde zikir halkasında ibadet niyetiyle raks ve deveran etmenin helal olduğunu ve bunun helal oluşunun ayet ve hadisle sabit olduğunu söylediği nakledilir. Kullandığı ayet "ayakta, oturarak veya yanlarınızın üzerinde iken Allah'ı zikredin", hadis ise "kim bir kavme benzemek isterse ondandır" mealindeki hadistir. Söz konusu vaiz, ayeti her halükarda zikir emri olarak yorumlamakta ve ayakta raksı bu çerçevede değerlendirmektedir. Hadisi ise arşın etrafında dönen meleklerle benzeme anlamında tevil etmekte ve deveranı bununla ilişkilendirmektedir. Dahası Hz. Peygamber'in raks ettiğini, hatta bu yüzden ridasının sırtından düştüğünü savunmuştur. Soruyu soran kişi, Ebussuûd'dan uzun ve ayrıntılı bir cevap lütfetmesini istemekte ve bu cevabın ise kimin batıldan kimin de haktan yana olduğunu ayan beyan açığa çıkmasını sağlayacağını belirtmektedir.²⁶ Ebussuûd'un bu soruya verdiği cevapta dile getirdikleri Halebî'ninkilerle benzerlik taşımaktadır. O kendi zamanındaki sufilerin yaptıkları raksın gerçekte kâfirlere horoz tepmesi olduğunu ve bunların fiillerinin kâfirlere benzeme niteliği taşıdığını belirtir.²⁷ Ebussuûd'un raks ve deverana dair cevapları bununla sınırlı değildir. Bu minvaldeki sorulara verdiği cevaplarda, bu fiilleri yapan taifeyi men etmenin valiler ve kadılar üzerine vacip olduğunu, devranla zikir eden bir kimsenin ardından kılınacak namazın tekrarlanması gerektiğini ifade eder.²⁸

Cehri Zikir ve Deveran Eleştirileri Karşısında Sünbül Sinân ve *Tahkikiyye* adlı Risalesi

Raks ve deverana karşı çıkan sadece Ebussuûd değildir, kendinden önceki şeyhülislam da aynı görüştedir. Kemalpaşazâde²⁹ ve Çivizâde'nin³⁰ de bu yönde fetvaları ve risaleleri mevcuttur. Buna karşın bu kanaatlerin aksi yönde ve bunlara cevap niteliğinde risaleler de kaleme alınır. Şeyhülislamlık görevi bakımından bu isimlere önceliği olan Zenbillî 'Alî Efendi, raksın ve deveranın cevazı yönünde bir risale kaleme almıştır.³¹ Yine Filibeli 'Alâüddîn 'Alî Çelebi'nin de aynı minvalde bir risalesi bulunmaktadır.³² Ancak raks ve deverana yönelik eleştirilerin hem odağında hem de bunlara karşı savunma makamında olan kişi, Halvetî şeyhi Sünbül Sinân Efendi'dir. Uzun yıllar medresede müderris

²⁴ Halebî, *Risâle fi Kıyâmî'n-Nâs*, vr. 39b.

²⁵ Burada zikredilenler dışında onun Hz. Peygamber'in anne babasının iman üzere ölüp ölmediği ya da Hz. İbrâhîm'in babası Âzer'in iman üzere ölüp ölmediği gibi konularda yazdığı risaleler de sonraki sürecin en önemli referans metinleri niteliğindedir. Bu metinler için bkz. Halebî, *Risâle fi Şerefi'l-Kureşî Nebiyyinâ*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Başlıklar, no: 2061/2, vr. 73-75; Halebî, *Risâle fi'r-Redd 'alâ men Kâle bi-İslâmi Âzer*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Damad İbrâhîm, no: 297, vr. 85a

²⁶ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Yay., İstanbul, 1983, s. 85-86.

²⁷ Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları*, s. 86.

²⁸ Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları*, s. 87.

²⁹ Kemalpaşazâde, *Risâle fi Hurmeti'r-Raks ve'd-Deverân*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Reisülkütâb, no: 1182, vr. 101-102.

³⁰ Çivizâde Muhyiddîn el-Menteşevî, *Risâle fi Hakki'd-Deverân*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Pertev Paşa, no: 621, vr. 94-98.

³¹ Zenbillî 'Alî Efendi, *Risâle fi Deverânî's-Sûfiyye ve Raksihim*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi, no: 3601, vr. 117-121; Risalenin Zenbillî'ye aidiyeti konusu tartışılmıştır. Bu konuda bilgi için bkz. Ahmet İnanır, "Osmanlı'da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbillî Ali Cemâlî Efendi'ye İsnat Edilen "Risale fi Hakki'd-Devrân ve'r-Raks"ın Aidiyet Sorunu", *Usûl: İslam Araştırmaları*, sayı: 14, İstanbul, 2010, s. 155-178; Zenbillî ve Kemalpaşazâde'nin risalelerin içerikleri konusunda bilgi için bkz. Dilaver Güner, "Osmanlılar'da Sema, Devran, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislam Risalesi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 26, Ankara, 2010, s. 1-23.

³² 'Alî Çelebi el-Filibeli, *Risâle fi Hakki'd-Deverân ve'r-Raks*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Harput, no: 11, vr. 122-125.

olarak görev yapan Sünbül Sinân, bu süreçte pek çok medrese ulaması gibi tasavvuf aleyhtarı bir tutum ortaya koymuş ve sufilere özgü uygulamalara eleştiriler yönelmiştir. Ancak bir arkadaşının vesilesiyle Halvetîliğin İstanbul'daki önemli temsilcisi olan Cemâl Çelebi Halvetî'ye mürid olmuş, şeyhinin vefatı sonrasında da onun yerine posta oturmuştur. Cuma günleri vaaz verdiği Ayasofya ve Fatih camilerinde namaz sonrasında dervişleriyle birlikte toplu olarak gerçekleştirdiği cehri zikir ve deveran törenleri nedeniyle başta İbrâhîm el-Halebî olmak üzere ulemanın eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu nedenle İstanbul kadısı olan Nûreddîn Sarıgörez ile ciddi bir gerilim yaşadığı kaydedilmektedir. Sarıgörez'in, deveran zikri yapan dervişlerin yakalanıp cezalandırılması için bir şikâyetnâme yazarak tasdik için şeyhülislâm Kemalpaşazâde'ye gönderdiği, onun da bunu tasdik ettiği, ancak Sünbül Sinân'ın başka bağlantıları devreye sokarak bunu engellediği belirtilmektedir.³³

Cehrî zikir ve deveran konusu bağlamında yaşanan tartışmalar dolayısıyla önce Cemâl el-Karamânî, Halvetîlerin deveranı konusunda dönemin şeyhülislamı Kemalpaşazâde'ye fetva sadedinde soru yönelmiş, ancak o buna net bir cevap vermemiştir. Karamânî şeyhülislama; oturan, zikreden, Allah'ın adını anan ve bu yüzden seslerini yükselten, zikir kendilerine iyice hâkim olduğunda ayağa kalkan, hareket eden ve dönen, ilahi feyizden ötürü bazen bağırarak, ayaklarını yere vuran mutasavvıfa taifesi hakkındaki hükmünü sorar. Onu bu soruyu sormaya iten, münkirin birinin sufilerin bu hallerine dışardan bakıp bunun oyun oynayanların raksına benzetmesidir. Her ne kadar kendisi isim vermese de muhatabının Halebî olduğu anlaşılabilir. Karamânî, zamanın kabul görmüş şeyhleri ve âlimlerinin eserlerine baktığını, bu uygulamanın haramlığı yönünde herhangi bir kayda rastlamadığını, bilakis Şâfî olsun Hanefî olsun pek çoğunun buna cevaz verdiğini, hatta bunda fayda mülhaza ettiklerini belirtir. Kemalpaşazâde ise doğrudan evet veya hayır şeklinde bir yanıt vermez; lafı dolandırır ve abartmamak şartıyla bunun bir ruhsat olarak değerlendirilebileceğini kaydeder.³⁴

Muhtemelen Sünbül Sinân bu belirsizliği gidermek amacıyla *er-Risâletü't-Tahkikiyye*'yi kaleme almış ve bunu Kanûnî'ye ithaf etmiştir.³⁵ Sünbül Sinân, risalenin mukaddimesinde kendisini risaleyi yazmaya götüren sürece ve dönemin muhayyilesine dair de bilgiler sunar. Yavuz döneminde zamanında halkalar halinde toplanıp zikir yapan sufilerin durumları hakkında ve bunu yapmanın caiz olup olmadığı konusunda fetva talebinde bulunulduğunu belirten Sünbül Sinân, evliyanın kerametine karşı çıkan Mu'tezile ile bunu kabul eden Ehl-i Sünnet'in görüşleri arasındaki farkı kaçıran bir âlimin, Kurtubî ve Bezzâzî gibi güya kendilerinin Ehl-i Sünnet'ten olduğunu iddia eden kimselerin eserlerinden hareketle herhangi bir rivayete ve tetkike gerek duymadan fetva verdiğini kaydeder. Bu kişi fetvasında, devranın raks, raksın da icma ile haram olduğunu, bunu helal sayanın kâfir, helal saymaksızın sadece yerine getirenin fasık olduğunu söylemiştir.³⁶ Sünbül Sinân, söz konusu âlimin Zemahşerî'nin "eğer beni seviyorsanız peygambere tabi olun ki Allah da sizi sevsin" ayetine getirdiği yorumu esas aldığına, buna karşın Fahrüddîn Râzî'nin, tefsirinde ilgili ayete getirdiği yorumu görmezden geldiğine dikkat çeker.³⁷

Sünbül Sinân'ın muhatabının Halebî olduğu anlaşılabilir.³⁸ Zira onun risalesinde tam da Sünbül Sinân'ın ifade ettiği üzere Zemahşerî ve Bezzâzî üzerinden raks ve deveranın harama yakın bir fiil olduğu temellendirilmeye çalışılmaktadır. Sünbül Sinân'ın bu noktadaki Mu'tezile vurgusu iki bakımdan önemlidir. İlki, o bununla, muhatabının dayandığı delilleri bunları ortaya koyanların mezhebi kimliği üzerinden itibarsızlaştırmaya çalışmakta, bundan hareketle de verilen fetvayı boşa çıkarmak

³³ Yücer, "Sünbül Sinân", *DİA*, c. 38, s. 135-136.

³⁴ *Mesâ'ilü's-Şer'iyye ve'l-Fevâ'idü'l-Müteferrika*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi, no: 3729, vr. 52a-b.

³⁵ Sünbül Sinân, *er-Risâletü't-Tahkikiyye*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi, no: 1434, vr. 1b; Sünbül Sinân'ın bu eseri bilahare Osmanlı Türkçesi'ne çevrilmiştir. Bkz. *Risâle-i Tahkikiyye*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no. 2358, vr. 147-214; Eser Ali Tokar tarafından günümüz harflerine aktararak yayımlanmıştır. Bkz. Sünbül Efendi, *Risâle-i Tahkikiyye (Sema, Vecd, Devran ve Zikrullah)*, Buhara Yay., İstanbul, 2011.

³⁶ Sünbül Sinân, *er-Risâletü't-Tahkikiyye*, vr. 2a

³⁷ Sünbül Sinân, *er-Risâletü't-Tahkikiyye*, vr. 2b.

³⁸ Kâtip Çelebî, Halebî'nin konuyla ilgili risalesinin Sünbül Sinân'ın risalesine bir reddiye olarak 934/1527 yılında kaleme alındığını dile getirmektedir. Bkz. Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zûnûn*, c. 2, s. 757. Ne var ki metinlere yansıyan muhataplık ilişkisi dikkate alındığında önce Halebî'nin risalesini kaleme aldığı ve Sünbül Sinân'ın risalesini buna cevap ve reddiye olarak kurguladığı anlaşılabilir.

istemektedir. Kurtubî ve Bezzâzî'nin bu noktadaki fetvalarının geçersiz olduğunu belirten Sünbül Sinân; İmâm Şâfiî ve ona tabi olan Gazâlî, Necmüddâye, İbnü'l-Fârid ve Kâşânî gibi muhakkik âlimlerin ise bunu helal saydıklarını kaydeder.³⁹ İkincisi, onun yaptığı bu Mu'tezile vurgusu sonraki literatüre doğrudan yansiyacaktır. Öyle ki Halvetîler tarafından Kadızâdelilere karşı raks ve deveranın savunusunun yapıldığı metinlerde Mu'tezile suçlaması daha belirgin hale gelecektir.

Sünbül Sinân'ın risalesinin hemen akabinde, herhangi bir üst başlık olmaksızın risale hakkında değerlendirmelerin yer aldığı görülür. Kataloglarda ayrı birer metin olarak tanımlanmamış olan bu değerlendirmeler, dönemin önde gelen isimlerine aittir ve Sünbül Sinân'ın risalede ortaya koyduğu hususları tasdik ve teyit niteliği taşımaktadır. Bu isimlerden ilki Zenbilli 'Alî Efendi olup değerlendirmesi ise şu şekildedir:

"Bu risâlede zıkr olu naniñ cümlesi sahih'dür. ... Bu risâleyi inkâr idüp hilâfına i 'tikâd idüp işrâr idenler küfr-i mürtekb olurlar. Böyleleri tecdîd-i imân ve tecdîd-i nikâh ide. Zâkir olan mü'minleri küfre nispet idüp kendi dinleriñ buyurmak ta 'aşşbuyla hiçbir vech ile câ'iz degildir. Ezmine-'i sâlifeden meşâyih-i kibâr idegelmışdür ve a'yân-ı 'ulemâ ta 'arruz itmediler .... Şimdiki hâlde mübtedi' kimesneler zuhûr bulup kendülere lâyıq olmyanı tervîç idüp 'avâm-ı nâsi çalâlete düşürmekten gayrisına görünmez."⁴⁰

İkinci değerlendirmede ise risalede yazılı olanlarda herhangi bir ifrat veya tefritin söz konusu olmadığı, bilakis bunların Hanefîlerin ve Şâfiîlerin kitaplarında mevcut bulunduğu kaydedilir. Risalede yazılı olanları inkar edenlerin, hâkim tarafından cezalandırılması, bunlara sözle sataşım sövenlerin ise tazirle cezalandırılması, bir müddet hapsedilmesi ve tecdîd-i nikahta bulunması gerektiği ifade edilir. Bu ikinci değerlendirmenin sonunda ise bunu Osmanlı memleketinden fakir Mehmed el-Fenârî'nin yazdığı notu düşülmüştür.⁴¹ Bu kişi muhtemelen, Sultan I. Selim döneminde kazaskerlik ve kadılık görevlerinde bulunan ve Molla Fenârî'nin torununun oğlu Muhyiddîn Mehmed Şâh el-Fenârî (ö. 929/1523) olmalıdır.

Halebî'nin ve Sünbül Sinân'ın Risalelerinin Kadızâdeliler-Sivasiler Mücadelesine Yansımaları

İbrâhîm el-Halebi, hem şariat ve fıkıh vurgusu bağlamındaki değerlendirmelerde hem de sufilik karşıtı eleştirilerde Birgivi Mehmed Efendi'nin ve onun mirasını sahiplenen Kadızâdelilerin en önemli kaynağı konumundadır. Öyle ki *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'de "bedenin afetleri" başlıklı bölüm altında verilen raks konusuna dair bilgiler, olduğu gibi Halebî'nin eserinden yapılmış bir alıntıdır. Burada İbn 'Akîl, Turtûşî, Tâtârhâniyye, Bezzâzî, Kurtubî, Ahmed Yesevî, Zemahşerî, *Nihâye* sahibi [Siğnâkî] ve İmâm Mahbûbî'den raksın haram olduğu yönünde nakillerde bulunmaktadır.⁴² *İntehâ* kaydı düşülerek bu bilgilerin bir nakil olduğuna işarette bulunulmuş, ancak nereden veya kimden, tek bir kişiden mi yoksa ayrı ayrı eserlerden mi yapıldığı yönünde herhangi bir bilgi verilmemiştir. Metin karşılaştırması yapıldığında bunların tamamının Halebî'nin *er-Rahs ve'l-Vaks* adlı eserinden gerçekleştirilmiş toplu ve birebir bir alıntı olduğu görülebilmektedir.⁴³ Halebî'nin değerlendirmelerinin karşılık bulunduğu bir isimde Mevlânâ Ahmed Behrâcî'dir. Behrâcî, Sufilere reddiye amaçlı kaleme aldığı risalesinin ilk bölümünü zıkr konusuna tahsis eder. Burada cehrî zıkrın, kitap, sünnet icma ve akılla bidat ve haram olduğunu belirtir; buna karşın hafî zikri öne çıkarır ve zıkrın hafî olarak yapılmasının gerekliliğini dinin temel kaynaklarından hareketle temellendirmeye çalışır.⁴⁴ Üçüncü bölümde de tövbe için el alma, dördüncü bölümde ise zıkr sırasında def çalmanın, raksetmenin ve deveranın hükmünü tartışır. Behrâcî, raks ve deveranın caiz olmadığını Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ından "De ki eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin" mealindeki ayetin tefsirini alıntılararak temellendirir.⁴⁵

³⁹ Sünbül Sinân, *er-Risâletü't-Tahkikiyye*, vr. 2b-3a.

⁴⁰ Sünbül Sinân, *er-Risâletü't-Tahkikiyye*, vr. 21a-b.

⁴¹ Sünbül Sinân, *er-Risâletü't-Tahkikiyye*, vr. 21b.

⁴² Birgivi Mehmed Efendi, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, Şerefüddîn el-Kütübî ve Evlâdihî, Bombay, ty., s.184.

⁴³ Krş. Halebî, *er-Rahs ve'l-Vaks*, s. 36.

⁴⁴ Mevlânâ Ahmed el-Behrâcî, *Risâle fî Reddi Ehli'd-Dalâl mine's-Sûfiyye*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Reşid Efendi, no: 998, vr. 155b-157a .

⁴⁵ Behrâcî, *Risâle fî Reddi Ehli'd-Dalâl*, vr. 158b.

Cehrî zikir ve deveran tartışması, Kadızâdelilerle-Sivasîler arasındaki gerilimin en canlı literatür zeminlerinden biri haline gelir. Tarafların geçmişten tevarüs ettikleri tartışmalar güncelliğini korurken, aynı zamanda yazılan yeni risalelerle tartışma canlılığını sürdürür. Halvetîlerin Sünbül Sinân'dan sonraki süreçteki suskunluklarına Abdülmecid es-Sivasi deveran konusuna dair kaleme aldığı risale ile son verir.⁴⁶ Bunu Müftî 'Alî Çelebi'nin bir fetva sadedindeki kısa risalesi takip eder.⁴⁷ Daha sonra da Halvetîlerin Abdülmecid es-Sivâsî'den sonraki lideri olan Abdülahad en-Nûrî tarafından bir risale kaleme alınır.⁴⁸ Sünbül Sinân'ın *er-Risâletü't-Tahkikiyye'si* bu risalelerin temel kaynağı konumundadır. Muhyeddîn en-Niksârî tarafından kaleme alınan ve deveran konusunda Kadızâdelilere tenkitlerin yöneltildiği risalede de önemli ölçüde Sünbül Sinân'ın bu risalesinden beslenilmiştir. Niksârî tıpkı Sünbül Sinân gibi, cehrî zikri, raks ve devrânı eleştirmek amacıyla Bezzâzî ve Zemaşerî'ye müracaat etmelerinden hareketle Kadızâdelileri Mu'tezilî olmakla suçlar.⁴⁹

Halvetîlerin cehrî zikri ve deveranı müdafaa eden risalelerine Kadızâdeliler aksi istikamette risaleler kaleme alarak yanıt vermeye çalışırlar. Risalelerinde Halebî ve Birgivi temel kaynak konumundadır. Kadızâde Mehmed Efendi, bu konuda ilkin kısa bir risale kaleme alır; burada cehrî zikrin caiz olduğunu bununla birlikte hafî olanın daha makbul olduğunu kaydeder ve raks yada ayakları yere vurmamak suretiyle yapılan zikre ise tümüyle karşı çıkar.⁵⁰ Ancak Müftî 'Alî Çelebi'nin raksın cevazına yönelik fetva sadedindeki risalesinin toplumda ve özellikle de Halvetî çevrelerde geniş yankı uyandırması üzerine bu konuyu daha geniş olarak ele almaya karar verir. Bu amaçla kaleme aldığı *İrşâdü'l-'Ukûlî's-Selîm* adlı eserinin girişinde, raksın cevazı hakkında eline bir risale geçtiğini, halkın bunu Müftî 'Alî Çelebi'ye nispet ettiklerini ve fazlaca ilgi gösterdiklerini belirten Kadızâde, söz konusu risaleyi incelediğini ve içerisinde çok sayıda münkirat ve tezviratın olduğunu gözlemlediğini belirtmektedir. Kadızâde, akli başında bir kimsenin böyle bir risale kaleme alamayacağını, bu yüzden risalenin içeriğini geçersiz kılmak için eserini kaleme aldığını ifade etmektedir.⁵¹ Eserde Halvetîlerin raks ve deveran aleyhinde daha önceki süreçte yazılan çizilenlere yönelik tenkit ve eleştirilerine de yer verilir ve bunlar müdafaa edilmeye çalışılır. Bu çerçevede, Zemaşerî'ye ve Bezzâzî'ye müracaat ettikleri için ilk defa Sünbül Sinân tarafından yöneltilen ve sonraki süreçte Halvetîler tarafından sahiplenilen Mu'tezilî suçlamasına yanıt verir. Hikmetin müminin yitik malı olduğunu ve nerede görürse alması gerektiğini belirtir ve muhataplarını kimin söylediğine değil ne söylendiğine bakmaya davet eder.⁵²

Kadızâdeliler cenahında cehrî zikir, raks ve deveran konusundaki eleştiriler Kadızâde Mehmed Efendi ile aynı dönemde yaşayan Ahmed Rûmî el-Akhisârî tarafından sürdürülür. O bu konuda iki farklı risale alır ve bunların cevazına hükmedenleri sert bir şekilde eleştirir.⁵³ Risalelerinin sonunda İzmir'de sakin olduğunu belirten Muhammed b. Mustafa el-Bucavî, raks, cehrî zikir ve teğannî konusunda 1059/1650 tarihinde yazdığı risalesinde⁵⁴ Kadızâdelilerin perspektifini paylaşır. Bucavî, cehrî zikrin;

⁴⁶ Abdülmecid es-Sivâsî, *Deverân-ı Sufiyye'nin ve Zikrin Caiz Olup Olmadığı Hakkında*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Mihrişah Sultan, no: 294, vr. 106-108.

⁴⁷ Müftî 'Alî Çelebi, *Risâle fi Beyâni Deverânî's-Sûfiyye*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hekimoğlu, no: 438, vr. 422-424.

⁴⁸ Kendisine bu yönde gelen sorular üzerine, bir risale yazma ihtiyacı hissettiğini belirten Nûrî, risalesine deveran ve raks arasında keskin bir ayırım yapmakla başlar. Ona göre devrânın helal ya da haram olduğu konusunda herhangi bir kesin kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte raksın haram olduğu konusunda pek çok delil bulunmaktadır. O geçmiş âlimlerin bu ikisini birbirleriyle karıştırdığını ve raksla ilgili görüşler ve hükümler üzerinden deveranı da haram olarak nitelediklerini belirtmektedir. Bkz. Abdülahad en-Nûrî, *Deverân-ı Sûfiyye Hakkında Risâle*, İstanbul, 1824, s. 91-105.

⁴⁹ Muhyiddîn İbrâhîm b. Muhammed en-Niksârî, *Burhânü'l-Elhân fi Hukmî't-Teğannî ve'd-Deverân*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Başışlar, no: 701, vr. 68b-72a; Eserde raksa ve deverana külliyan haram diyenin Mu'tezilî olduğunun belirtilmesi dikkat çekicidir. Bkz. *Burhânü'l-Elhân*, vr. 69a.

⁵⁰ Kadızâde Mehmed Efendi, *Risâle-i Deverân*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., A. Tekelioğlu, no: 799, vr. 108-117.

⁵¹ Kadızâde, *İrşâdü'l-'Ukûlî's-Selîme ile'l-Usûlî'l-Kavîme bi-İbtâli'l-Bid'a*, Köprülü Yazma Eser Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, no: 703, vr. 2a; Bu eserin, *Risâletü'r-Redd 'alâ Risâle fi Cevâzi'r-Raks* şeklinde de kataloglandığı görülmektedir. Örneğin bkz. Beyazid Devlet Kütüphanesi, Beyazid, no: 3125, 165 vr.

⁵² Kadızâde, *İrşâdü'l-'Ukûlî's-Selîme*, vr. 15a-15b.

⁵³ Akhisârî, *Risâle fi Hurmeti'r-Raks ve'd-Deverân ve Kerâhetî'z-Zikr*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Harput, no: 429, vr. 65-72; Akhisârî, *Risâle fi'z-Zikri'l-Cehrî*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1189, vr. 12-17.

⁵⁴ Muhammed b. Mustafa el-Bucavî, *Risâle fi Zemmi't-Teğannî ve'r-Raks*, Köprülü Yazma Eser Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, no: 703, vr. 182-184.

teğannî, elhân ve deveran gibi hususları ihtiva etmesi durumunda ise haram niteliği taşıyacağını kaydeder.⁵⁵

Muhammed b. Ahmed tarafından yazılan ve cehrî zikir, raks ve deveran gibi konularda Kadızâdeliler perspektifinden Sûfilere belki de en ağır eleştirilerin yöneltildiği risalede⁵⁶ iki kesim arasındaki gerilim, bir itikat meselesi olarak takdim edilir. Risalesini aslında Arapça kaleme almak istediğini, ancak arkadaşlarının herkesin istifade edebilmesi için Türkçe yazması yönünde istekte bulduklarını, onların bu istekleri doğrultusunda risaleyi Türkçe yazdığını belirten Muhammed b. Ahmed'in en büyük temennisi herkesin bunu eline alıp okuması, hak ve batılı ayırt etmesidir.⁵⁷ Onun risaledeki asıl hedefi halktır ve dönemin en tartışmalı konularından biri olan raks, devran ve zikir meselesinde onları doğrudan metinle muhatap kılmaktır.⁵⁸ Ancak o meseleyi olabildiğince geniş bir zaviyeden ele almak ister ve sufiliğin kendisine cephe alır. Hz. Peygamber, zamanında şeyhlik ve sufiliğin söz konusu olmadığını, bunların hicretinden iki yüz yıl sonra ortaya çıktığını belirtir.⁵⁹ Muhammed b. Ahmed, kendi zamanındaki sufilerin pek çok ritüelini tartışma konusu kılar; tac ve hırka giymek, şeyhten el almak ve tövbe getirmek, raks, deveran ve cehrî zikir gibi konular onun müstakil olarak değindiği hususlardır. Bu noktada muhataplarının tüm söylemlerine de yer verir ve onların delillerini çürütmeye çalışır. Sufilerin sadece halkın değil, bazen ulemanın bile aklını çeldiklerinden ve kendi görüşlerini onlara tasdik ettirdiklerinden yakınır.⁶⁰ Sufilerin şeriat ilmini bir tarafa bırakarak batın ilmine yaslanmalarını eleştiri konusu yapar.⁶¹

Her ne kadar genel anlamda sufilere eleştiriler yöneltse de raks, deveran ve zikir konusunun ele alındığı kısımda Muhammed b. Ahmed'in asıl muhatapları Halvetîlerdir. Onun, "*hem bu Halvetîlerüñ meşâyihinden birisi bu huşûşda bir risâle peydâ itmiş anuñ ismini risâle- 'i taḥkîkiyye dimiş, biz ol risâlenüñ ismini tebdîl idüp risâle- 'i taḥmîkiyye didük. İmdî Halvetî tã 'ifesinüñ cemî- 'i delâ 'ili ol risâle- 'i taḥmîkadan müstenbeḫdür.*" şeklindeki sözleri⁶² hem asıl muhatabını izhar eden hem de kendi değerlendirmelerinin zeminine ışık tutan ifadelerdir. Bu ifadeler aynı zamanda Halvetîler nezdinde Sünbül Sinân'ın risalesinin ne kadar merkezi bir konumda olduğunu teyit etmesi bakımından da önemlidir. Muhammed b. Ahmed, muhataplarının görüşlerini ve bunları temellendirmek için kullandıkları delilleri çürütmeye çalışır. Fakat zikir, raks ve deveran konusunda muhataplarına yönelik oldukça sert bir tavır takınır.⁶³ Risalenin sonunda ise cehrî zikir, raks ve deveranın haram oluşu noktasında daha önceki şeyhülislamın ve ulemanın verdiği fetvalar sıralanır.

⁵⁵ Bucavî, *Risâle fî Zemmi't-Teğannî*, vr. 182b-183a.

⁵⁶ Muhammed b. Ahmed, *Risâle-i İtikâdiyye ve Redd-i İtikâdiyye-i Bâtılıyye*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Fatih, no: 3006, 106 vr. (Bu çalışmada bu nüsha kullanılmıştır); *Risâletü'l-İtikâdiyye ve Reddü'l-Bâtılıyye*, Kastamonu Yazma Eser Ktp., no: 3706, vr. 70-127; *Redd-i İtikâd-i Bâtılıyye*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Arslan Kaynardağ, no: 48, vr. 52-87.

⁵⁷ Muhammed b. Ahmed, *Risâle-i İtikâdiyye*, vr. 2a.

⁵⁸ Öyle ki bu temel kaygı muhatabına yönelik uyarılar şeklinde metne de yansır. Halvetîlerle alakalı şu ifade bu bakımdan dikkat çekicidir: "*İmdî müfessirin taḥkîk itdüğü üzere bu âyetlerüñ ma 'nâsin saña taḥkîk idelüm tâki ol dâll-i gümrah tã 'ifesinüñ kendülerinüñ re 'yeleriyle muḥâlif ma 'nâ virdüklerin anlayub sözlerine i 'timâd kılmayub şol koyun kurddan kaçar gibi anlaruñ yanına varmayasın.*" Bkz. Muhammed b. Ahmed, *Risâle-i İtikâdiyye*, vr. 31b.

⁵⁹ Muhammed b. Ahmed, *Risâle-i İtikâdiyye*, vr. 2b-3a.

⁶⁰ Bu noktada şu ifadeleri kayda değerdir: "*Bu meşâyih nâmına olan tã 'ife 'ulemânuñ 'aqlın bir sözüyle sırka iderler ki 'ulemâ zümresi bunlaruñ ol sözlerin kabûl iderler. Ol söz budır kim bunlar eydürler her kimki meşâyih ef 'âline ve meşâyih nâmına olanlara münkirinden olsa ol kişi Allâh Te 'âlâ hazretine vâsıl olmak mümkün degildür dirler. İmdî bilki bunlaruñ sözleri daḥî bâtıldır. Zîrâ her nesne kim şerî 'ate muvâfîk olmasa añi inkâr itmek lâzımdur ve vâcibdür, bunlaruñ ḫüd her kimin kim şeyḫi olmasa ve şeyḫ elinden tövbe itmese anuñ tevbesi ve imânı maḫbûl olmaz anuñ şeyḫi şeytândur deyü da 'vâ kıldukları şerî 'ate muḥâlifdür muḥâlifdür muḥâlifdür.*" Bkz. Muhammed b. Ahmed, *Risâle-i İtikâdiyye*, vr. 10a.

⁶¹ Muhammed b. Ahmed, *Risâle-i İtikâdiyye*, vr. 41a-41b, 47a.

⁶² Muhammed b. Ahmed, *Risâle-i İtikâdiyye*, vr. 30b.

⁶³ "*ḫınzîrlar gibi horuldamak ve hırlamak, kilâb gibi 'hav hav' demek, sığır gibi bağırarak ve ḫımâr gibi anırmak ve dürlü dürlü teğannî ve terennümle kelime- 'i ḫayibi tebdîl ve ḫayîr ve ḫarîf-i ḫurûf ve ziyâde ve noksân itmege hiç fuḫahâdan cevâz varmıdır ve müfessirinden ve müftülerden bu ef 'âl-i kabîḫaya ruḫşat virmiş kimse varmıdır?" Bkz. Muhammed b. Ahmed, *Risâle-i İtikâdiyye*, vr. 45b.*

Kaynakça

- el-Akhisârî, Ahmed er-Rûmî, *Risâle fi Hurmeti'r-Raks ve'd-Deveran ve Keraheti'z-Zikr*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Harput, no: 429, vr. 65-72.
- ....., *Risâle fi'z-Zikri'l-Cehrî*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no: 1189, vr. 12-17.
- Aşkar, Mustafa, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 39, Ankara, 1999, s. 545-546.
- el-Behracî, Mevlânâ Ahmed, *Risâle fi Reddi Ehli'd-Dalâl mine's-Sûfiyye*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, no: 998, vr. 155b-157a
- Birgivi, Mehmed Efendi, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, Bombay: Şerefüddîn el-Kütübî ve Evlâdihî, ty.
- el-Bucavî, Muhammed b. Mustafa, *Risâle fi Zemmi't-Teğannî ve'r-Raks*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, no: 703, vr. 182-184.
- Çivizâde, Muhyiddîn Muhammed b. İlyâs el-Menteşevî, *Risâle fi Hakkî'd-Deverân*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Pertev Paşa, no: 621, vr. 94-98.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. asır Türk Hayatı*, Enderun Yayınları, İstanbul, 1983.
- el-Filibevî, 'Alâüddîn 'Alî Çelebî b. Sâlih, *Risâle fi Hakkî'd-Deverân ve'r-Raks*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Harput, no: 11, vr. 122-125.
- Gürer, Dilaver, "Osmanlılar'da Sema, Devran, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislam Risalesi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 26, Ankara, 2010, s. 1-23.
- el-Halebî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed, *er-Rahs ve'l-Vaks li-Müstehallî'r-Raks: Hükmü'l-Hadra fi'l-İslâm*, tsh. Hasan es-Semâhî Suveydân, Dâru'l-Beşâ'ir, Dimaşk, 2002.
- ....., *Risâle fi Şerefi'l-Kureşî Nebiyyinâ*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no: 2061, vr. 73-75.
- ....., *Risâle fi Kıyâmi'n-Nâs 'inde Vilâdeti'n-Nebî*, Atif Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, no: 1779, vr. 38-40.
- ....., *Risâle fi'r-Redd 'alâ men Kâle bi-İslâmi Âzer*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Damad İbrahim, no: 297, vr. 85a
- ....., *Vahdet-i Vücut Risalesi (Nîmetu'z-Zerî'a fi Nusreti'ş-Şerî'a)*, çev. Ahmet DüNDAR, Tevhid Yayınları, İstanbul, 1996.
- ....., *Tesfîhu'l-Ğâbî fi Tenzîhi İbnü'l-'Arabî*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, no: 2880, vr. 82-105.
- Has, Şükrü Selim, "Halebi, İbrahim b. Muhammed", *DİA*, c. 15, Ankara, 1997, s. 231-232.
- İnanır, Ahmet, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Fakih ve Sûfilerinin Semâ, Raks ve Devrân Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukukî Deliller ve Değerlendirmeler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17, sayı: 2, Sivas, 2013, s. 237-269.
- Kadızâde, Mehmed Efendi, *İrşâdü'l-'Ukûli's-Selîme ile'l-Usûli'l-Kavîme bi-İbtâli'l-Bid'a*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, no: 703, vr. 2a; *Risâletü'r-Redd 'alâ Risâle fi Cevâzi'r-Raks*, Beyazid Devlet Kütüphanesi, Beyazid, no: 3125, 165 vr.
- ....., *Risâle-i Deverân*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, A. Tekelioğlu, no: 799, vr. 108-117.
- Kalaycı, Mehmet, *Osmanlı Sünniliği: Tarihsel Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi*, Otorite Yayınları, Ankara, 2015.
- Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, çev. R. Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007-2010.
- Kemâlpâşâzâde, Şemsüddîn Ahmed, *Risâle fi Hurmeti'r-Raksi ve'd-Deverân*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reisülküttab, no: 1182, vr. 101-102.
- Koca, Ferhat, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. 5, sayı: 13, Ankara, 2004, s. 25-74.
- Mesâ'ilü'ş-Şer'iyye ve'l-Fevâ'idü'l-Müteferrika*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3729, vr. 52a-b.

- Muhammed b. Ahmed, *Risâle-i İ'tikâdiyye ve Redd-i İ'tikâdiyye-i Bâtılıyye*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, no: 3006, 106 vr.; *Risâletü'l-İ'tikâdiyye ve Reddü'l-Bâtılıyye*, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, no: 3706, vr. 70-127; *Redd-i İ'tikâd-i Bâtılıyye*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Arslan Kaynardağ, no: 48, vr. 52-87.
- Müftî 'Alî Çelebi, *Risâle fî Beyâni Deverânî's-Sûfiyye*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu, no: 438, vr. 422-424.
- en-Niksârî, Muhyiddîn İbrâhîm b. Muhammed, *Burhânü'l-Elhân fi Hukmi't-Teğannî ve'd-Deverân*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no: 701, 72 vr.
- en-Nûrî, Abdülahad, *Deverân-ı Sûfiyye Hakkında Risale*, İstanbul, 1824.
- Öngören, Reşat, "Merkez Efendi", *DİA*, c. 29, İstanbul, 2004, s. 200-202.
- ....., *Osmanlılarda Tasavvuf: Anadolu'da Süfiler, Devlet ve Ulema*, İz Yayınları, İstanbul, 2000.
- Rıhtım, Mehmet, *Seyid Yahyâ Bakuvî ve Xalvetilik*, Qismet, Bakı, 2005.
- es-Sivâsî, 'Abdülmeccid, *Deveân-ı Sûfiyye'nin ve Zikrin Câiz Olup Olmadığı Hakkında*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, no: 294, vr. 106-108.
- Sünbül Sinân, Sinânüddîn Yûsuf b. Ya'kûb, *er-Risâletü't-Tahkikiyye*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 1434, 21 vr.; *Risale-i Tahkikiyye*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no: 2358, vr. 147-214; Eser Ali Toker tarafından günümüz harflerine aktarılarak yayımlanmıştır. Bkz. Sünbül Efendi, *Risale-i Tahkikiyye (Sema, Vecd, Devran ve Zikrullah)*, Buhara Yayınları, İstanbul, 2011.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, çev. Muharrem Tan, İz Yayınları, İstanbul, 2007.
- Yücer, Hür Mahmut, "Sünbül Sinân", *DİA*, c. 38, İstanbul, 2010, s. 135-136.
- ....., "Sünbülüyye", *DİA*, c. 38, İstanbul, 2010, s. 136-140.
- Zenbillî 'Alî Efendi, *Risâle fî Deverânî's-Sûfiyye ve Raksihim*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3601, vr. 117-121.